

DİLDE BİRLİK DÜŞÜNCESİNE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİM TERİMLERİ TEMELLİ YAKLAŞIM

A Syntax Based Approach to The Idea of Unity in Language: The Case of
Uzbek

Mustafa ÇETİN*

Öz: Türk dünyası için dilde birlik meselesi önemli görülmektedir. Gaspınarlı İsmail'in dilde, fikirde ve işte birlik düşüncesinin bir ideal olarak yaşatılması ve gerçekleştirilmesi için çalışılması düşünülmektedir. Dilde birlik düşüncesinin zamanla hayata geçirilmesi mümkündür. Bunun ilk aşamalarından birini terim birliği oluşturabilir. Türkçenin en çok konuşura sahip iki kolu olan Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde terim birliğinin sağlanması dilimizi geliştirecektir. Bu çerçevede Özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde söz dizim terimleri karşılaştırılmıştır. Dilde birlik fikrinin gerçekleşmesi iki dilde kullanılan söz dizim terimleri temelinde değerlendirilmiştir. Söz dizim terimleri eş değerlikleri, bakış açıları, tasnifleri ve adlandırma bakımından karşılaştırılmıştır. Türk dilbilimcilerinin yapacakları çalışmalar dilde birlik meselesini gündemde tutacaktır. Böylece bu meselenin hayal olmaktan çıkacağı ve gerçekleşeceği inancı taşınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, söz dizimi, söz dizim terimleri, dilde birlik.

Abstract: The issue of unity in the world, seems important for the Turkish language. In Gaspınarlı Ishmael's language, it is being considered as a viable idea and ideal of the unity of thought and work for the realization of the study. Language can be implemented in time of unity. One of the first steps to create the term union. Ensuring the Turkish language with the most speakers of the two arms in terms of Turkish and Uzbek Turkish troops Turkey will improve our language. In this context, the Uzbek and Turkish languages are compared syntactic terms. The realization of the idea of unity was evaluated on the basis of language in terms of syntax used in the two languages. Syntax terms, perspectives were compared in terms of classification and naming. The work they do is keeping the unity of the Turkish linguist in language issues on the agenda. Thus, this issue will be a dream to be realized and carried out.

Keywords: Turkish, Uzbek, syntax, syntax terms, the language of unity.

*Yrd. Doç. Dr. International Burch University Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Türk milletinin iki farklı coğrafyada aynı kökten gelişen kolları Doğu Türkçesinin temsilcisi Çağatay Türkçesi ve Batı Türkçesinin temsilcisi Oğuz Türkçesinin günümüzdeki en önemli varislerinden Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesidir. Aynı tarihi dönemlerde iki farklı coğrafyada Türklerin dilini, kültürünü en iyi temsil eden ve geliştiren bu iki Türk toplumunun uzun sayılabilecek ayrılık sürecinden sonra Türk halklarının birlik ve dirliğine önemli katkıları olacaktır. Dün olduğu gibi bugün de Türk diline, kültürüne en büyük katkıyı doğuda Özbek Türkleri batıda ise Türkiye Türkleri yapabilir. Her iki muhitin de siyasi, sosyal ve kültürel geçmişleri zengin bir referans barındırmaktadır, her iki toplumun yapısı da buna elverişlidir. Türk dünyası tarafından hayali kurulan dilde birlik fikri Türk dünyasının dirliği için hayati öneme sahiptir. Aynı dili konuşan toplumun bireyleri huzurlu bir gelecek için rahatlıkla anlaşabilirler. Bu konuda dil, toplumsal birliğin ve dirliğin en önemli anahtarı olarak görülmektedir. Gaspınarlı İsmail'in dilde, fikirde ve işte birlik düşüncesi Türk milletinin tarih boyunca önemli bir hayali olagelmıştır. Tarihi süreçte zaman zaman buna kısmen ulaşılsa da genelde bu düşünce tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Türk milleti toplumsal dayanışması sağlam halklardandır. Onun için hep birlik ve dirlik peşinde koşmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarda tarih boyunca kurduğu imparatorluk ve devletlerin yegane gayesi siyasi ve kültürel birliği tesis etmek olmuştur.

Türk milletinin birliği, dirliği özellikle son yüzyılda ciddi şekilde yara almıştır. Birliğinden bahsedilen Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi aslında çok uzak değil, neredeyse yüz yıl öncesine kadar rahatlıkla anlaşmaktaydılar. Ancak, yaklaşık yüz yıllık ayrılıktan sonra dilimizin kolları arasında bir birlik hareketine ihtiyaç duyulacak kadar bir farklılaşma hissedilmektedir. Her iki muhitte de ciddi travmalar yaşanmıştır. Son yüz yılda Özbek Türkçesi üç defa dil devrimi yaşamıştır. Bırakın, diğer lehçelerle birliği kendi içinde bile kuşaklar arasında kopukluklar oluşmuştur. Yine Türkiye Türkçesi aynı süreci sıkıntılı geçirmiştir. Türkiye Türkçesi, son yüz yılda yoğun bir batılılaşmanın tesirine girmiş, bir yandan da dil devrimi yaşamıştır. Bu arada, dilde özlüleşme hareketlerinin dilciler arasında bir tartışmaya dönüşmesi dilin bazı açmazlara girmesine neden olmuştur. Dönemin bazı önemli siyasi ve sosyal olaylarının da Türkçeye olumsuz etkileri olmuştur. Günümüze gelindiğinde ağız farklılıkları Türk dilleri olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

Dilbilimciler bir dilin en dar alandaki ağız özelliklerine dil demektedirler. Bu durum daha çok konuşma dili için düşünülmektedir. Eğer, yazı dili dikkate alınıyorsa o zaman duruma biraz farklı bakılmaktadır. Bu durumda dildeki temel söz varlığının örtüşmesi, %70'in üzerinde söz varlığının benzeşmesi ve farklı lehçe konuşurlarının birbirini anlayabilmesi gibi kıstaslar dikkate alınmaktadır. Türkçenin kolları arasında elbette farklılaşma mevcuttur. Ancak, zaman içerisinde meydana gelen değişme normal karşılanmaktadır. Ferdinand de Saussure dilin özelliklerinden bahsederken art

zamanlı süreçte dilin değiştiğinden bahseder. Zamanla sözcüklerin kavram alanında ya da anlatım alanında değişimler olabilmektedir. Gelişmeli veya Tarihsel dilbilim çalışmalarının konusuna giren bu alanda dillerin kendi içinde değiştiği ifade edilmektedir. Yani zaman içerisinde dillerin özellikle kendi içerisinde farklı coğrafyalara bakan yönleriyle farklılaşmanın olması normal değerlendirilmektedir. Kaşgarlı Mahmut da Türk dilinin ilk tasnif ve tarifini yaparken ağızlar arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Kaşgarlı Mahmut'un o devirde değındiğı ağızlar bugün gerek coğrafik gerekse siyasi ve sosyal açılardan farklılaşmaların da etkisiyle birer bağımsız müstakil ve ölçünlü Türk Lehçeleri halini almıştır.

Tasniflerde Türkçeyle ilgili tartışmalı bir durum ortaya çıkmıştır. Türkçenin tasnifleriyle ilgili olarak ortaya çıkan terminoloji karmaşası terimlerin önemini göstermektedir. Dilimize dış etkilerin soktuğı terminoloji tartışmasının maksatlı olduğı düşünülmektedir. Çünkü ağızlar bugün ayrı birer dil haline getirilmek istenmektedir. Konu dilbilimciler tarafından tartışılan önemli konulardan biri halini almıştır. Tartışmalar özellikle Türk dilleri mi, Türk lehçeleri mi, Türk şiveleri mi soruları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rus ve batılı Türkologlar bugünkü Türk lehçelerine Türk Dilleri adını vererek ayrı birer dil olarak (Karaörs, 2005:24) değerlendirilmektedir. Bunların başında aynı zamanda bir din adamı olan Prof. Nikolay İlminskiy gelmektedir. Bazı dilbilimcilerin yaklaşımıyla özellikle de İlminskiy'nin gayretleriyle Türkçenin kollarına Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe, Türkçe gibi isimlendirmelerle hem yeni bir dil hem de dile dayalı yeni bir etnikkimlik kazandırılmaya çalışılmıştır. İlminskiy'nin bu çaba ve söylemlerine karşı çıkan Gaspıralı İsmail Bey'dir. Gaspıralı İsmail Bey, Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman gazetesinin başına "dilde, fikirde, işte birlik" (Karaörs, 2005:25) yazarak yaşadığı sürece bunu bir mefkure olarak gerçekleştirmek için çaba harcamıştır. Konuyla ilgili tartışmalara katılan Radloff ise Türkçenin çağdaş kollarını birer dil değil, lehçe olarak ilk başlarda ifade etmişse de sonraları o da Türk dilleri yaklaşımını benimsemiştir. Reşit Rahmeti Arat ise Türk şivelerinin Tasnifi makalesinde şive olarak değerlendirmiştir (Karaörs, 2005:24).

Aslında bugün Türk dünyası için bu tartışmalardan daha önemli birincil mesele dil birliği meselesidir. Özbek Türkçesinde dil gönül anlamına da gelir. Asıl olan gönül birliğidir. Dilbilimcilerin işin bu kısmına müdahale etmesi zor görünmektedir. Burada iş biraz da iki halka düşmektedir. Eğer bir yakınlaşma isteniyorsa bu mesele sosyal ve siyasi yollarla da çözülebilir. Alfabe birliğinin sağlanması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, kültürel etkileşimin artırılması aracılığıyla dilde birliğin alt yapıları hazırlanabilir. Bunlar Türklerin hayalini kurduğı birlik için hayati derecede önem arz etmektedir. Karşılıklı seyahat imkanları artırılmalıdır. Hava yolu, kara yolu ve demir yolu ulaşımı geliştirilmelidir. Taşkent ve Ankara birbirine bağlanmalı, günde sayısı üçü, beşi bulan belki daha fazla sayıda uçak seferleri konulmalı ve bunların fiyatları çok cazip kılınmalıdır. Geliş gidişlerin önü açılmalıdır, vize engelleri kaldırılmalıdır. Kültürel etkileşim projeleri artırılmalıdır. Önce birbirimizi tekrar keşfetmeli ve

tanınmalıyız. Gözden ırak olan gönülden de ırak olur atasözünün gerekçesini bozmalıyız. Birbirimizi iyice tanımalı ve sevmeliyiz. Sonrasında dilde birlik meselesi bir gönül meselesi haline gelecektir. Çünkü Türkiye Türkleri tam anlamıyla Özbek Türklerini ve Özbekistanı tanımıyor,bilmiyor. Aynı şekilde Özbek Türkleri de Türkiye Türklerini ve Türkiye yi tam anlamıyla bilmiyor ve tanımıyor. Doğal olarak insan bilmediğine yabancıdır. Türk halkları bu yabancılıktan kurtulmalıdır. Türk dünyasının dertleriyle dertlenen aydınların, Gaspıralı İsmail bey, Zeki Velidi Togan'ın, Abdurrauf fitrat'ın, Süleyman Abdülhamid Çolpan'ın arzu ettiği birliği, dirliği gerçekleştirmek bizce zor görünmemektedir. Ruhları şad olsun, bu büyük Türk evlatlarının açtığı çığırda yürüyerek dilde birlik meselesinin gerçekleşeceğine canı gönülden inanılmaktadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİMİ TERİMLERİ

Eski dil çalışmalarında Cümle kavramıyla karşılanan Tümceyi Aristo: “Bağımsız, kesin bir anlamı olan ve her ögesi bir anlam taşıyan değişik ses bileşimlerinin (sözcüklerin) bağlantısı olarak tanımlar. Yine M.Ö.II.yy’da İskenderiye okulunun önde gelen dilbilgisi yazarlarından Apollonios Dyskolos’a göre dizimbilim tümce içinde sözcüklerin bağlanması kurallarıyla uğraşmalıydı (Aksan, 2000;121). Osmanlı döneminde söz dizimiyle ilgili çalışmalar”nahiv” terimi altında yürütülmüştür. Sonraları söz dizimi deddiğimiz alanla ilgili olarak farklı terimler kullanılır olmuştur: Cümle, cümle bilgisi, dizim, dizim bilgisi. Banguoğlu; söz dizimi (syntaxe), konuşmada kelimelerin sıralanma ve bağlanmalarını anlatır (Banguoğlu, 1998:20) der. Arap alimi Abdülkahir El-Cürcani, Sözdizimi ve Anlambilim adlı eserinde söz dizimini; “kelimelerin birbirine bağlanmasından başka bir şey değildir.” diyerek tarif eder (El-Cürcani, 2008:16). Sentaks gramerin bir kısmı olup iki bağımsız sözcüğün sintaktik bağlantısını ve metinleri inceler (Ирискулов, 1992:118). Özbek Türkçesinin gramerini yazan Gulamov ve Asqarova Sintaksis bölümünde söz dizimi için: “Sözcüklerin ilişkileri, bağlanmaları, bir araya gelmeleri, eklenme yolları ve araçları kontrol edilir (Ғуломов; Асқарова, 1965:6) demektedirler. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi söz dizimi dilin dinamik alanını karşılar. Önemi işlevselliğinden almaktadır. Dil birlikleri söz diziminde kullanıcıların zevk ve düşüncelerine göre aktifleşerek hayat bulur.

Her alanda olduğu gibi söz diziminde de terim meselesi önemli görülmektedir. Terimler belli bir alanla ilgili olarak çalışmaların yönünü ve derinliğini gösteren önemli ipuçlarıdır. Terim; bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konuyla ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelimedir (TS, 2005:1959). Aksan’a göre terim, genel olarak özel alanların kavramlarına verilen addır (Aksan, 2000;III. cilt:40). Terimbilim “kültür emperyalizmine karşı savaşım araçlarından biridir. Gerçekten, alıntı sözcüklerin getirdiği sorunlar görmezlikten gelinemez (Durak, 2005:30). Anlamları kullanım

yerine göre değişmeyen, tanımı kesin olarak verilmiş sözcüklere terim diyoruz (Erkman-Akersan, 2005:83) gibi tanımları verildikten sonra terim meselesinin önemine Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yaklaşımlar çerçevesinde değinilecektir.

Terim meselesi Türkiye Türkçesinde Özbek Türkçesinden daha karmaşıktır. Türkiye Türkçesinde genel itibariyle araştırmalarda farklı terimler kullanılmaktadır. Tek bir dil bilgisi unsuru için birkaç terim (gerundium grubu, zarf-fiil grubu, belirteç-eylem öbeği, ulaç öbeği vb.) kullanılması sorun yaratmaktadır. Bizce yapılması gereken ilk iş, terim birliğinin sağlanmasıdır (Kerimoğlu, 2006:115). Kelime gruplarının çeşitleri, sayısı konusunda farklılıklar vardır. İsimlendirme için *kelime grubu*, *belirtme öbeği*, *belirtme grubu*, *yargısız anlatımlar*, *tamlamalar*, *bileşik sözcükler*, *takımlar* gibi adlar (terimler) kullanılmaktadır. Bunun yanında kelime gruplarının tasniflerinde karşılaşılan adlandırma farklılıkları da dikkat çekmektedir. M. Ergin'deki *akkuzatif grubu*, Leyla Karahan'da *yükleme grubu*, Mehmet Gece'de ise *belirtme grubu* olarak isimlendirilmiştir (Karaörs, 2005:125).

Kelime gruplarının yapısı konusunda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde belirgin bir görüş birliği bulunmaktadır. Özbek Türkçesinde kelime grupları tobe (belirten) ve hokim (belirtilen) unsurlardan müteşekkil müstakil sözcük türlerinden (ot-ad, sıfat-sıfat, son-sayı, fe'l-fiil, ravish-zarf, olmosh-zamir) meydana gelen yapılarıdır. Türkiye Türkçesinde müstakil sözcük ayrımı olmamasına rağmen en az iki sözcükten oluşan yapılarıdır biçiminde bir kabul vardır. Ancak Türkiye Türkçesinde aitlik ve vasita grubu gibi kabuller kelime gruplarının yapısı konusundaki düşüncüyü zorlamaktadır.

Dilde birlik düşüncesinin gerçekleşmesi için terimde birlik meselesinin çözümlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Türkiye Türkçesi içerisinde bu kadar terim farklılığı gerek bilimsel araştırmalarda gerekse dilin öğretiminde kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Yapılan akademik çalışmalardan dil adına faydalı sonuçlar çıkarılması ve araştırma yapılan alanın geliştirilmesi terim birliği sağlandığında daha hızlı olacaktır. İşin doğrusu terimler tamamen bir kabul meselesidir. Bu konuda bilim insanları arasında konsensüs sağlanabilir. Bu durumun öncelikle Türkiye Türkçesi içerisinde sonrasında ise Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında gerçekleştirilebilirliği düşünülmektedir.

Yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde ortaya çıkan eserlerde Batı dillerinin terminolojisi Türkiye Türkçesine geçmektedir. Örneğin, isimin durumları (hal) Muharrem Ergin'in Üniversiteler İçin Türk Dili kitabında Fransızca terminolojiyle verilmiştir. Gramer öğretiminde bunlar öğrencinin aklında kalmamaktadır. Terimlerin kendi dilimize ait olması gramer öğretimini kolaylaştıracaktır. Terimde birlik meselesini sağlarken yabancı kaynaklı terimlerle değil, Türkçe terimler üzerinde birliğin sağlanması arzu edilmektedir. Bu konuda meselenin önemi ve gereği Özbek Türkçesini temsil eden dilbilimciler ve Türkiye Türkçesini temsil eden dilbilimciler tarafından birçok bilimsel toplantıda, akademik yayınlarda dillendirilmiştir.

Söz dizim terimlerinin karşılaştırılmasının sebebi söz diziminin en zor değişen unsur olmasındandır (Yaman, 2000:1). Buna bağlı olarak en çok Söz dizim terimlerinin örtüştüğü düşünülmüştür. Bunun yanında söz dizimi diller içinde en aktif alan olarak görülmektedir. Dilin işlevsel yönünü söz dizimi oluşturmaktadır. Bu yüzden söz dizimi terimleri Türk dilinin iki temel lehçesi arasında karşılaştırılarak bu konudaki müştereklikler ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Dilde birlik düşüncesinin gerçekleştirilmesinde terim birliğinin ilk aşamaları oluşturması ümidi taşınmaktadır. İki lehçe arasında ya da iki lehçeyle ilgili yapılacak çalışmalarda ortak terimlerin kullanılması dilimizin daha da gelişmesine zemin hazırlayacaktır.

Çalışma çerçevesinde söz dizim terimleri Türkiye Türkçesinde temel alınmıştır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan terimlerin Özbek Türkçesine yakın olan eş değerleri verilmiştir. Bu arada açıklama kısmı eklenerek iki muhit için kabuller, kullanımlar ve tasnifler üzerinde durulmuştur. Mesele daha rahat anlaşılсын diye bazı yerlerde Özbek Türkçesinden örnekler verilmiştir. Çalışmada söz dizim terimleri Ertuğrul Yaman'ın Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımında karşılaştırılması "Volkan Coşkun'un Özbek Türkçesi Grameri, Azim Xojiyev'in Tilshunoslik Terminlarining İzoxli Lug'ati, Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü, Mustafa Uslu'nun Türk dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nden faydalanılmıştır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİM TERİMLERİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Söz dizimi	Sintaksis	
Kelime grupları	So'z birikmalari	
Cümle kuruluşu	Gap qurilishi	
Kalıcı kelime grupları, kalıplaşmış kelime grupları(Deyimler)	Barqaror birikuv, turg'un birikma ¹	Türkiye Türkçesinde genel olarak bunlar kalıplaşmış gruplar olarak değerlendirilmektedir. Bu gruba giren kelime grupları, deyimler, genellikle kelime grupları içerisinde değerlendirilmemektedir.
Geçici kelime grupları, hareketli(dinamik) kelime grupları	Nutqiy birikuv, Erkin birikma, erkin bog'lanish	Türkiye Türkçesinde kelime grupları bu kategoriye girmektedir.

¹ Durgun kelime grupları halk tarafından, aktif (erkin) kelime grupları bireyler tarafından üretilir (Mengliyev; Xoliyorov, 2011:235).

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Bağlama grupları	Teng bog'lanish	Bağlaçlarla bağlanan kelime gruplarıdır.
Yardımcı unsur+ana unsur biçiminde şekillenen kelime grupları	Tobe bog'lanish	Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde kelime grupları, Türkçenin en temel özelliği olan tabi olma yoluyla şekillenir.
Asıl(ana, temel) unsur, belirtilen	Bosh(hokim) so'z	
Yardımcı unsur, belirten	Ergash(tobe) so'z	
Adlı kelime grupları	Otli birikma	
Fiilli kelime grupları	Fe'lli birikma	
Belirtenli tamlama, sıfat tamlaması	Aniqlovchili birikma ²	ÖT: Qizil qalam(kırmızı kalem)
Nesneli tamlama	To'ldiruvchili birikma	ÖT: Kitobni o'qimoq(kitabı okumak)
Halli(durum bildiren) tamlama	Holli birikma	ÖT: Tez kelmoq(çabuk gelmek)
Basit Kelime grupları	Sodda so'z birikması	Türkiye Türkçesinde böyle bir tasnif bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde yapı bakımından bir belirten ve bir belirtilenden oluşan kelime gruplarına verilen addır.
Genişletilmiş kelime grupları, Zincirleme isim tamlaması	Murakkab so'z birikması	Türkiye Türkçesinde bu tür bir adlandırma bulunmamaktadır.
Deyim	lbora	
İdare, ekli kelime grupları	Boshqaruv ³	
Hal ekli kelime grupları	Kelishikli boshqaruv	ÖT: Uyga ketish(eve gidiş)
Edatlı kelime grupları	Ko'makchili boshqaruv	Bu başlık altındaki kelime grupları Türkçedeki edat gruplarına benzememektedir. ÖT: Paxta uchun kurash(pamuk için mücadele)
Uygunlaşma, Özne-yüklem uyumu	Moslashuv	ÖT: Ukamning Kitobi(kardeşimin kitabı)kelime grubu ÖT: Men ketdim. cümle

² Türkiye Türkçesinde bu türlü bir tasnif ve terim bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde belirten unsurun görevine göre yapılan bu tasnif neticesinde üç tür: hal, nesne ve sıfat görevli belirtenler tespit edilmiştir.

³ Özbek Türkçesindeki boshqaruv (idare), grupları Türkiye Türkçesinde ekli kelime gruplarına denk gelmektedir. Moslashuv (uygunlaşma) ise şahıs ve şahsın gösterdiği sayının uygunluğuna dayanan kelime gruplarıdır. Özbek Türkçesinde cümlenin şekillenmesinde ega (özne) ve kesim (yüklem) uyumunu ifade etmektedir. Bitishuv (bitişme) ise Türkiye Türkçesinde eksiz kelime gruplarını karşılamaktadır. Daha çok sıfat tamlamalarını içine alır ve aheng önemlidir. Türkiye Türkçesinde bu üç terim de bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde söz dizimi için gramatik derivatsiya (şekilleniş) araçlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	AÇIKLAMALAR
Bitişme, sıfat tamlaması	Bitishuv	ÖT:Qizil gul(kırmızı gül), tez yurmoq (çabuk yürümek)
Eksiltili cümle	so'z gap	Bunlar genellikle bir diyalogda ortaya çıkabilecek, tek sözcükten oluşan cümlelerdir: <i>Xo p(tamam), yo 'q(yok)</i> vb.
Haber cümlesi	Darak gap	ÖT:Navoiy ruboiylaridan yodladim (Nevai'nin rubailerinden ezberledim).
Soru cümlesi	So'raq gap	ÖT:Qanday keldingiz(nasıl geldiniz)?
Emir cümlesi	Buyruq gap	ÖT: Avval o'yla, keyin so'yla (önce düşün sonra söyle).
Ünlem cümlesi	His- hayajon gap	ÖT:Farg'ona vodiysi naqadar go'zal (Fergana vadisi ne kadar güzel)!
Basit cümle	Sodda gap	ÖT:Ko'p yomg'ir yog'di(Çok yağmur yağdı).
Birleşik Cümle	Qo'shma gap	
Cümlenin Öğeleri	Gap bo'laklari	
Basit cümle(sadece yüklemden oluşan cümle)	yig'iq gap	ÖT:Keldi(geldi).
Tam cümle	To'liq gap	Öğeleri tam olan cümlelerdir
Eksiltili cümle	To'liqsiz gap	ÖT:Maktabga borasizmi? Boraman (Okula gidecek misiniz? Gideceğim).
Temel öğeler	Bosh bo'laklar	Ega va kesim(özne ve yüklem)
Yardımcı öğeler	ikkinchi darajali bo'laklar	To'ldiruvchi(nesne), aniqlovchi(sifat), hol(zarf)
Fiil cümlesi(fiil soylu yüklem)	Fe'l kesim	Sizga oq yo'l <i>tilayman</i> (size hayırlı yolculuklar dilerim)!
İsim cümlesi(ad soylu yüklem)	ism kesim	Men o'qituvchiman(Ben öğrenciyim)
Yüklem	Kesim	
Özne	Ega	

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Edilgen çatılı cümle (öznesiz cümle)	Egasiz gap	Öznesiz, edilgen cümlelerdir. Bu tür cümleler Özbek Türkçesinde üç farklı terimle ifade edilmektedir:Shaxsi topilmas gap(öznesi bulunamayan cümle), atov gap(nesneleri anlatan cümle: <i>Bahor/Bu bahardir.</i>), So'z gap(bir sözcükten oluşan cümleler: <i>mayli/tamam</i>).
Özne –yüklem uyumu	Ega bilan kesimning shahs-sonda mosligi	
Ad durum hali(yalın hal)	Bosh kelishik	
Ad durum hali(belirtme hali)	Tushum Kelishigi	
Ad durum hali(yönelme hali)	Jo'nalish Kelishigi	
Ad durum hali(bulunma hali)	O'rin-payt Kelishigi	
Ad durum hali(ayrılma hali)	Chiqish kelishigi	
Edat	Ko'makchi	
Ortak unsurlu cümleler	Uyushiq bo'lakli gaplar	
Bağlı cümleler	Bog'langan Qoshma gap	
Alıntı cümleleri	O'zga gap	
Aktarma cümleleri	Ko'chirma gap	
Uyarlanmış Cümle	O'zlashtirma gap	
Girişik cümle	Murakkab gap	
Olumlu cümle	Bolishli(tasdiq) gap	
Olumsuz cümle	Bolishsiz (inkor) gaplar	
Cümle Dışı unsurlar almış cümleler	Murakkaplashgan gap ⁴	<i>Bahor</i> , ketma bizning bog'lardan (Bahar, gitme bizim bağlardan)! <i>Nihoyat</i> , ular jo'nashdi(Nihayet, onlar gitti). Biz, <i>sinf rahbarimiz aytdi</i> , ertaga sayohatga boramiz(Biz, sınıf başkanımız söyledi, yarın geziye gideceğiz).
Basit cümle	Murakkablashmagan gap	Yukarıda geçen unsurları almayan, basit cümle niteliğindeki cümlelerdir.
Bağımsız Yüklem	Mustaqil kesim	Basit cümlelerin yüklemidir.

⁴ Murakkablashgan gap, basit cümlelerin cümle dışı unsur almış biçimleridir. Bunlar: Undalmali gap (ünlem almış cümle), kirish so'z (cümle başı edatları), kirish gap (arasöz) dür.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Bağımlı yüklem	Nomustaqil kesim	Birleşik cümlelerin yüklemidir. Yüklem in gerçekleşmesi şarta bağlanmış, daraltılmış, kısaltılmış cümlelerdir.
Basit yüklem	Sodda kesim	Yapı bakımından basit sözcükten oluşan yüklemidir.
Girişik yüklem	Murakkab kesim	Yüklem in en az iki sözcükten oluştuğu durumlar için kullanılır.
Etken çatılı cümle	Egali gap	Öznesi belli olan cümlelerdir. Bu tür cümleler Özbek Türkçesinde üç farklı terimle ifade edilmektedir: Shaxsi ma'lum gap (açık ve gerçek öznesi bulunan cümle), egasi noma'lum gap (gizli öznel cümle), Egasi umumilashgan gap (bu da edilgenlik özelliği gösteren cümlelerdir).
Cümle ögesi (Nesne)	To'ldiruvchi	
Belirtili nesne	Vositasiz To'ldiruvchi	Türkiye Türkçesiyle birebir örtüşmektedir. Hatta, Türkçedeki belirtili ve belirtisiz nesneyi kapsamaktadır.
vasitalı nesne	Vositali To'ldiruvchi	Fiile tabi olan sözcüklerin yönelme, bulunma, çıkma hal eklerini almasıyla ya da edat grubundan oluşması yoluyla ortaya çıkan ögedir: <i>Yaxshigga yondash, yomondan qoch.</i>
Sıfat (Belirten)	Aniqlovchi	Özbek Türkçesinde bu unsur cümlede ad ve ad soylu sözcüklere tabi olduğu için sıfat görevini ifa etmektedir:
Sıfatlayan (belirten)	Sifatlovchi aniqlovchi	Türkiye Türkçesinde bu terimler bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde belirten ya da tabi unsurun göreviyle ilgili kabuller olarak görünmektedir.
Sahiplik bildiren belirten	Qaratuvchi aniqlovchi	<i>Og'zi bo'shning</i> ichida gap yotmas (Boşboğazın ağzında bakla islanmaz).
Açıklayıcı (belirten)	İzohlovchi	<i>General Sobir Rahimov.</i>

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Zarf Tümleci	hol	
Durum Zarfı	Vaziyat, ravish holi	
Yer-yön zarfı	O'rin holi	
Zaman zarfı	Payt holi	
Miktar zarfı	Miqdor holi	
Sebeup bildiren zarf	Sabab holi	
Amaç, maksat bildiren zarf	Maqsad holi	
Şart bildiren zarf	Shart holi	
Vasita bildiren zarf	Qural vosita holi	
Engelsizlik bildiren zarf	to'siqsizlik holi	Uygulamada Türkiye Türkçesindeki hal zarflarına benzemektedir. Türkiye Türkçesinde böyle bir adlandırma bulunmamaktadır. Zarf tümleciyle ilgili diğer terimler Türkiye Türkçesinde de geçmektedir.
Öge dizilişi	Gap bo'lagi tartibi	Ega+kesim. Özbek Türkçesinde de söz dizimindeki öge dizilişi Türkiye Türkçesindeki gibidir.
Sıralanan, bağlanan öğeler	Uyushiq bo'lak	Cümlede belli bir ögenin türünden olan unsurların sıralanmasıdır.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Bog'langan qo'shma gap	ÖT: <i>Kechasi qalin qor yog'di, lekin havo sovimadi</i> (Geceleyin çok kar yağdı ama hava soğumadı). Bağlaçlarla bağlanan basit cümlelerin oluşturduğu yapılardır.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Biriktiruv munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Sıralı olayları anlatan basit cümlelerin yüklemelerle birbirine bağlanmasından meydana gelen cümleler.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Zidlov munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Ters anlam bildiren bağlaçlarla (ama, lakin, fakat) iki basit cümlelerin aynı bağlamda birleşmesidir.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Ayiruv munosabatli Bog'langan qo'shma gap	İki basit cümlelerin çift bağlaçlarla bağlandığı birleşik cümlelerdir.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Inkor munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Ne...ne bağlaçlarıyla bağlanan birleşik cümlelerdir.
Yan cümleli birleşik cümle	Ergash gapli qo'shma gap	Temel cümleyi açıklayan bir yan cümleden oluşan birleşik cümlelerdir.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Temel Cümle	Bosh gap	
Yan cümle	Ergash gap	
Özne olan yan cümle	Ega ergash gap	
Yüklem olan yan cümle	Kesim ergash gap	
Nesne olan yan cümle	To'ldiruvchi ergash gap	
Sıfat(belirten) olan yan cümle	Aniqlovchi ergash gap	
Zarf Tümleci olan yan cümle	Hol ergash gap	
Sıralı cümle	Bog'lovchisiz qoshma gap	
Birleşik isim	Qoshma ot ⁵	
Birleşik Fiil	Qoshma fe'l	
Yüklemleştirme Araçları	Bog'lama ⁶	

SONUÇ

Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde söz dizim terimleri genel olarak eş değerlerinin bulunduğu dolayısı ile söz dizim alanıyla ilgili benzer yönelişlerin, kabullerin ve atamaların varlığı söylenebilir. Buna rağmen Özbek Türkçesinde söz dizim terimlerinin daha detaylı işlendiği görülmüştür. Türkiye Türkçesinde ise terimler daha genel kapsamlı ve ana başlıklarda yoğunlaşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde terim birliği dolayısı ile dil birliği adına ümit verici bir durum olarak bahsedilebilecek diğer bir konu terimlerin iki muhitte de genel olarak Türkçe kökenli olmasıdır. Ancak, terimlerin adlandırılması genel anlamda örtüşmemektedir. Yapılacak kongre ve toplantılarla atamalar (adlandırmalar) üzerinde genel bir kabul sağlanabilir. İlk başlarda terimlerin hem Türkiye Türkçesindeki kullanımı hem de Özbek Türkçesindeki kullanımları verilir. Zaman içerisinde hangi terim tercih edilirse ortak bir kararla kabul gören terimler üzerinde nihai kabuller kamuoyuna deklere edilerek terimde birlik meselesinin gerçekleşmesi sağlanır.

Her iki muhitte de en temel terimlerin, TT:cümle/Ar., ÖT:gap/Far., yabancı kökenli olduğu görülmüştür. Buradan Türk dünyasının iki önemli muhitinde söz dizim terimleri açısından yabancı dillerin etkisine maruz kaldığı söylenebilir. Günümüzde de yabancı dil etkisinin devam ettiği gözlemlenmiştir. Özellikle Azim Hojiyev'in

⁵ Bunlar Özbek Türkçesinde söz dizim terimleri arasında geçmemektedir. Volkan Coşkun bunları Türkiye Türkçesindeki kelime gruplarının eş değeri olarak söz dizim terimleri içerisinde vermiştir (Coşkun, 2000:242).

⁶ İsim cümlelerini yüklemleştiren unsurlara bağlama denir. U o'quvchi (dir) (Nurmonov ve diğerleri, 2010:47).

Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati adlı eserinde genel olarak dilbilim terimlerinde özeldi ise söz dizim terimlerinde Rus dilinin ya da Rus dili aracılığıyla dile yerleşen Batı dillerinin etkisi (sintaksis) (Hojiyev,2002:89) sezilmektedir. Benzer bir durum Türkiye Türkçesi için geçerlidir. Türkiye Türkçesine Batı dillerinden alınma söz dizim terimleri yerleşmiştir. Bu konuda kendi öz kaynaklarımızı değerlendirebiliriz.

Türkiye gramerciliğinde cümleyle ilgili bir hayli farklı görüş ve sınıflamalar mevcuttur. Özbekistan gramerciliğinde ise cümle sınıflandırmaları birbirine son derece yakınlık arz etmektedir(Yaman, 2000:200). Terim meselesinde Türkiyeli gramerciler daha dağınık bir tablo yansıtmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmaların aynı terimolojiler etrafında gelişmesi önemli görülmektedir. Bu durum sağlandığında terim birliğine de katkısı olacaktır. Türkiye gramercileri bir araya gelerek en azından yapılan bilimsel çalışmalarda yeni terimlerle birlikte eş değerlerinin de verilerilmesini karara bağlayabilirler. Böylece bir terminoloji karmaşasının önüne geçilmiş olur şeklinde düşünülmektedir.

Türkçeler arasında terim birliği/ ortaklığı sağlamanın zorlukları/imkansızlığına (Tekin, 2009:931) katılmamaktadır. Dünyada okyanuslar ötesi paktlar ve birlikler kurulurken tili ve dili bir, yakın coğrafyaları mesken tutmuş Türk halklarının birliği ve dirliğinden daha haklı bir birlik olmasa gerektir. Ancak, bu mesele o kadar kolay görünmemektedir. Türk dünyasının birliği ve dirliğine giden yolda terim birliği önemli bir aşama olarak görülmektedir. Türk dünyasında Gaspıralı İsmail'in idealine ulaşma yolunda her çaba değerli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D., (2000) Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, II. Cilt, TDK, Ankara.
- BANGUOĞLU, T., (1998). Türkçenin Grameri, 5. Baskı, TDK, Ankara.
- COŞKUN, V., (2000). Özbek Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- DURAK, M. (2005). Terimden Anlama Dilbilim, Multilingual, İstanbul.
- EL-CÜRCANİ, A.,Çev. Osman Güman (2008). Delailü'l-İcaz Sözdizimi ve Anlambilim, Litera yayınları, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, F., (2005). Göstergelime Giriş, Multilingual, İstanbul.
- HOJIYEV, A., (2002). Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati, Davlat Milliy Nashriyoti, Toshkent.
- KARAÖRS, M., (2005). Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi, Akçağ, Ankara.
- KERİMOĞLU, C., (2006). Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi ile İlgili Kabuller Üzerine I (Kelime Grupları), Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi 20: 106-118.
- KOMİSYON, (2005). Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK, Ankara.
- MENGLIYEV, B., XOLIOROV, O., (2011). O'zbek Tilidan Universal Qo'llanma, 3. Baskı, akadennashr, Toshkent.
- NURMANOV, A., ve diğerleri (2010). Hozirgi O'zbek Adabiy Tili, uchunchi nashr, Ilm ziyo, Toshkent.
- TEKİN, F., (2009). Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Edebiyat Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma, Turkish Studies, Volume4/4 Summer 2009, Sayfa:922-932.
- YAMAN, E., (2000). Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, TDK, Ankara.
- ҒУЛОМОВ, А.Ғ.; АСҚАРОВА, М.А., (1965). Ҳозирги Ўзбек Адабий Тили(Синтаксис), Ўқитувчи, Тошкент.
- ИРИСКУЛОВ, М., (1992). Тилшуносликка Кириш, Ўқитувчи, Тошкент.